

מבקשי המקלט האפריקאים בישראל: שש סוגות שיח בפולמוס

אחד

רוני מיקל אריאלי

תקציר

מאמר זה עוסק בניתוח השיח רב-הפנים המתחולל בישראל במסגרת מאבקם של מבקשי המקלט האפריקאים לקבל הכרה. הגעתם של מבקשי המקלט הראשונים לישראל הביאה להתפתחותו של שיח תקשורתי, אקדמי וציבורי, שאופיין ברטוריקה דיכוטומית. מחד, המתנגדים לנוכחותם החדשה של האפריקאים בישראל השתמשו במושג "הסתננות" תוך התבססות על מונחי דמוגרפיה, ביטחון ואיום. ומאידך, המסנגרים על מבקשי המקלט השתמשו במונחים "בקשת מקלט" ו"פליטות" על מנת להקנות לגיטימציה לשהותם בישראל. המאמר מבוסס על מחקר המתמקד בסקירה של אתרי חדשות מקוונים, כתבות חדשותיות, מאמרי דעה ופרוטוקולים של דיונים פוליטיים הרלוונטיים לשיח המחקרי, וחושף שש סוגות רלוונטיות של שיח (מלבד השיח המשפטי): דמוגרפי, בריאותי-רפואי, ביטחוני, כלכלי, הומניטרי וכן זה העוסק בביטחון פנים.

מילות מפתח: מבקשי מקלט, פליטים, מסתננים, שיח, דמוגרפיה, ביטחון, בריאות, הומניטריזם

רוני מיקל אריאלי, דוקטורנטית בחוג להיסטוריה, האוניברסיטה העברית;

romimikel@gmail.com

רקע

תנועת מבקשי המקלט מיבשת אפריקה זכתה לתשומת לב רצינית בעולם בשנים האחרונות, במקביל לחשיפה לרצח העם בדארפור, המוגדר כאסון הומניטרי ברמה גלובלית.¹ ביטוי דרמטי לתופעה המתרחבת נמצא בניסיונות ההפלגה של רבבות בני אדם מחופי צפון אפריקה אל חופי דרום אירופה, המסתיימים לעתים קרובות באסונות טביעה בים של מאות אנשים.

מאמר זה מבקש לבחון את השיח רב-הפנים אשר התפתח בישראל בעקבות הגעתם של מבקשי המקלט האפריקאים לגבולותיה מתחילת שנות ה-2000. המחקר הנוכחי נוגע בסוגיה חברתית אקטואלית, הטומנת בחובה משמעויות ערכיות, פוליטיות ומשפטיות חשובות. בעוד שנושא זה אמנם נדון בהרחבה בתקשורת, הוא טרם זכה בישראל לטיפול מחקרי שיטתי ורחב היקף. באמצעות ניתוח טיפולוגי של סוגי שיח שונים המתייחסים לתופעה, מבקש המחקר לתרום לדיון אנליטי מסודר בנושא. מאמר זה אינו מתייחס לסוגיות המשפטיות ופוליטיות שהתעוררו בעיקר בשנים 2013-2014 בעקבות בניית ואכלוס של מתקני הכליאה והשהייה בכפייה בדרום הארץ, פסיקות הבג"צ, ותגובות המערכת הפוליטית בנידון.

סוגיית ההגירה על היבטיה השונים תופסת בשנים האחרונות מקום מרכזי בשיח הציבורי והפוליטי ברוב המדינות המפותחות. בין הגורמים להגירה אפשר למנות את הניידות הגוברת שנוצרה עקב התפתחותם של אמצעי תחבורה זמינים, את הגלובליזציה של המערכת הכלכלית תוך שמירה או העצמת הפערים בין העושר של העולם הראשון והעוני של העולם השלישי, הגורם לרבים לעזוב את ארצותיהם בחיפוש אחר אפשרויות לחיים טובים יותר, וכן, את הגורם הרלוונטי לענייננו – העימותים המקומיים והאזוריים, לעתים קרובות על בסיס מתחים אתניים ודתיים, המותירים רבבות אנשים חסרי בית ובמעמד של פליטות (Massey et al., 1998). גורמים אלה קשורים קשר הדוק להשפעת הגלובליזציה על מדינת הלאום המודרנית (קמפ, 2000; קמפ ורייכמן, 2004; רם, 2006; Scholte, 1997).²

הגבול נתפס מאז ומתמיד כצורה מרחבית של כוח, הקשורה לתיחום מדינת הלאום המודרנית ולמאבקה המתמיד על הסדר הטריטוריאלי באמצעות סימון שליטה על משאבים ופרטים. תהליך ה"גיבול" מתאר את הדרך בה האנושות תוחמת טריטוריה ברגע שאנשים מכילים עצמם בקטגוריות חברתיות, תרבותיות וקהילתיות. השייכות לקבוצה דורשת מאפיינים המגדירים מי מודר ומי כלול בגבול (Newman, 2003). השינוי המרכזי המאפיין את הגלובליזציה הוא פריצת אותם גבולות מדינתיים, המאפשרת יכולת תנועה מוגברת במעבר מעיר לעיר וממדינה למדינה, פריצת גבולות הפצת הידע ושבירת הדיכוטומיה בין "פנים" ל"חוץ" (קמפ, 2000). טשטוש הגבולות בתהליך הגלובליזציה מהווה זרז מרכזי לתופעת הפליטות ולתפיסות של אזרחות פוסט לאומית.

בספרה "יסודות הטוטליטאריות" מצביעה חנה ארנדט על קשר אינהרנטי בין זכויות האדם למדינה ואזרחות, ובהתאם, מסמנת את האנשים חסרי המדינה כאוכלוסייה הפגיעה ביותר בכל הנוגע לזכויותיהם (ארנדט, 2010). ארנדט מבקרת את התפיסה לפיה זכויות אדם תלויות בקיומה של מדינת לאום ומנכיחה את התפיסה של מסגרות על-לאומיות בהן לאדם יש זכויות מעצם היותו אדם, שאינן תולדה של השתייכות למסגרת מדינתית. לדידה, הפגיעה הגדולה ביותר שנגרמה למדינות הלאום עם הגעתם של מאות אלפי פליטים לגבולן, הייתה בכך שזכות המקלט המסמלת את זכויות האדם במרחב הבין-לאומי, מנסה לטשטש את ההבחנות

שיצר תהליך הגיבול בין אזרח לזר, ובכך היא מערערת על הזכות הריבונית של מדינות בסוגיות של אזרחות ושל גירוש.

תפיסה זו של אזרחות מתבססת עם הופעת מהגרים חדשים ברחבי הגלובוס, המבקשים מקלט מתחילת שנות התשעים של המאה העשרים. מספר חוקרים כתבו על צורה פוסט לאומית של אזרחות המערערת על ריבונות מדינת הלאום בשם זכויות מהגרים (Jacobson, 1996; Soysal, 1994; Sassen, 1996). כמו ארנדט, חוקרים אלה טוענים שמתן זכויות לאלה שאינם אזרחי מדינה מסוימת מצביע על התפוררות מדינת הלאום. לדידם, מהגרים אינם צריכים להתאזרח במדינה אליה הם מגיעים על מנת לתבוע את זכויותיהם לרווחה, שכן עומדות בידיהם זכויות אוניברסליות מתוקף היותם חלק מהקהילה האנושית. בתפיסה הפוסט לאומית, אזרחות מכילה בתוכה טרנספורמציה של החוק הבין-לאומי שבתחילה היה מסדיר את היחסים בין מדינות, אך כיום מדגיש יותר ויותר את הפרט ולא את המדינה. ואכן, אמנת הפליטים שנוסדה כחלק מתהליך הפקת לקחים ממלחמת העולם השנייה, הולידה קטגוריה משפטית חדשה של "פליט הומניטרי" והביאה לכינונו של חוק בין-לאומי המיועד להבטיח מקלט בטוח לכל אדם הנרדף על רקע דת, גזע, לאום, דעות פוליטיות או השתייכות לקבוצה מסוימת (בן דור ואדוט, 2003; קריצמן וקמפ, 2008). בעוד שמדינת ישראל הייתה בין המדינות הראשונות שחתמו על האמנה, לא ננקטו צעדים חוקיים ופרוצדורליים אשר יסדירו אותה במסגרת החוק הישראלי (קריצמן וקמפ, 2008).

גלי ההגירה שתוארו לעיל, המאפיינים מדינות מערביות רבות, לא פסחו על ישראל. רייכמן (2009) מזהה שני סוגי הגירה המאפיינים תקופה זו: הגירה בחסות חוק השבות הממשיכה את מפעל העלייה היהודית לישראל, והגירה לא יהודית, הרלוונטית לענייננו בשל התייחסותה בעיקר למהגרי עבודה ופליטים המבקשים מקלט בישראל. השינויים המשמעותיים שחלו בחברה הישראלית מהקמתה ועד ימינו, שכללו התפתחות כלכלית, התחזקות ביטחונית וצמיחה דמוגרפית, היוו זרז לתהליך זה וישראל הפכה למוקד משיכה למספר רב של מהגרי עבודה ומבקשי מקלט (דלה-פרגולה, 2012; רייכמן, 2009).

השינוי בהרכב האתנו-לאומי של ההגירה מציף אתגרים רבים באשר לרב-תרבותיות בחברה הישראלית, חברה שגם כך מאופיינת בשסעים רבים. אך על אף הפיכתה של מדינת ישראל למדינת הגירה לכל דבר, טרם גובשה תפיסה מדינית אחידה ומקיפה באשר להתמודדות עם דפוסי הגירה אלה (דלה-פרגולה, 2012; רייכמן, 2009).

הקבוצה המובחנת בקטגוריית ההגירה הלא-יהודית אליה מתייחסת רייכמן - אוכלוסיית מבקשי המקלט האפריקאים בישראל - החלה להתגבש מאמצע שנות התשעים, עם הגעתם של מבקשי מקלט מהרפובליקה הדמוקרטית של קונגו, בעקבות מלחמה עקובה מדם שהתחוללה שם. במקביל הגיעו לישראל מבקשי מקלט בעקבות מלחמות אזרחים בחוף השנהב, סיירה לאון וליבריה (טרדמן, 2009). מתחילת שנות האלפיים החלו מבקשי מקלט מרחבי סודן ובעיקר מדארפור לנוס על נפשם בעקבות רצח העם המתחולל בארצם, ודרך גבול מצרים וחציית שטח של מדינה זו, מצאו את דרכם לישראל (Jok, 2007). אליהם הצטרפו גם עקורים מאריתריאה, שם מתחוללת הפרה שיטתית של זכויות אדם, בכלל זה מעצרים שרירותיים, תנאי מעצר איומים, עבודות כפייה, הגבלות על חופש התנועה, הביטוי והדת, גיוס בכפייה ועוד (Human Rights Watch, 2009).

בדצמבר 2005, בעקבות פיזור אלים של הפגנה בקהיר, שערכו מבקשי מקלט סודנים, מרביתם מדארפור, התגברה הגירת מבקשי המקלט לישראל. העובדה שמבקשי המקלט הגיעו לישראל דרך מצרים, המהווה מדינה שלישית, לכאורה הסירה את מחויבות ישראל להכניסם לגבולותיה שכן על-פי האמנה הבין-לאומית, על מבקשי המקלט לנסות ולהיקלט במדינה הראשונה אליה הגיעו, ואין להם זכות לבחור היכן ברצונם להיקלט. עם זאת, ישראל נדרשת לאפשר לכל פרט להפריך את ההנחה שקיבל הגנה אפקטיבית במדינת המקלט הראשונה ושאינו חשוף לסכנה באותה מדינה (אבינרי ואחרים, 2009), והליך זה כאמור אינו מוסדר בחוק. בשל כך, קצב הגעתם של מבקשי המקלט לישראל הלך וגבר, ועל-פי דו"ח נתוני זרים בישראל מטעם רשות האוכלוסין וההגירה, עד שנת 2007 כ-5,383 מבקשי מקלט ממדינות אפריקה שהו בישראל, ואילו בשנת 2008 מספרם עלה ל-3,914³. ההערכה בנוגע למספר מבקשי המקלט בישראל עמדה בינואר 2011 על 33,439 נפש (נתן, 2011), וביוני 2012 על 62,792 נפש⁴.

בשנת 2001 גיבש המשנה ליועץ המשפטי לממשלה נוהל פנימי להסדרת הטיפול במבקשי מקלט בישראל, המסמל את יריית הפתיחה לעיסוק המוסדי בנושא בהקשר המקומי, אך בפועל מהווה לא יותר מהנחיה מנהלית (טל, 2007; קריצמן וקמפ, 2008). הנוהל עודכן בשנית בפברואר 2005 בשל הגעה מואצת של מבקשי המקלט האפריקאים לישראל ממצרים, ובמסגרתו נקבעו שלבי ההגשה ואישור הבקשה להכרה במעמד של פליט בישראל (טל, 2007). סעיף 6 לנוהל קובע כי המדינה שומרת לעצמה את הזכות שלא לקלוט בישראל ולא להעניק אשרת שהייה לנתיני מדינות אויב. לכן, עם הגעת מבקשי המקלט הסודנים הראשונים, רשויות המדינה עצרו את הנכנסים למדינה תחת חוק החירום למניעת הסתננות. יישום החוק נבע מתפיסה לפיה כניסתם הלא חוקית של מבקשי המקלט מהווה איום בטחוני על המדינה (קופל, 2008; טל, 2007). בעקבות עתירת ארגוני זכויות אדם לבג"ץ שוחררו מבקשי המקלט הסודנים בסוף שנת 2006 לחלופות מעצר שונות (טל, 2007).

בשנת 2007 נרשם שיא בקצב הגעתם של מבקשי המקלט לישראל. מחסור במתקני כליאה, בד בבד עם העברת האחריות על מבקשי המקלט בין מוסדות המדינה השונים, הביאו לשחרורם של מבקשי המקלט ברחובות באר-שבע. ביולי של אותה שנה העניק אהוד אולמרט, ראש ממשלת ישראל דאז, באופן חד-פעמי אשרות תושב ארעי ל-498 פליטים מדארפור, במקביל להפעלת מדיניות גירוש כלפי יתר מבקשי המקלט. הוחל נוהל "החזרה חמה", לפיו תוך 48 שעות מרגע כניסתם לישראל ניתן להחזיר את מבקשי המקלט למצרים. נוהל זה סותר באופן ברור את עקרון אי-החזרה, לפיו אין להחזיר אדם למקום בו צפויה סכנה לחייו, עיקרון המהווה חלק מהחוק הבין-לאומי המחייב את כל מדינות העולם. בשל כך, ולאור התנגדויות של ארגוני זכויות אדם, הנוהל הוקפא. כמו כן, בשנת 2008 פורסם נוהל "חדרה-גדרה", האוסר על מבקשי מקלט לשהות דרומה מחדרה וצפונה מגדרה ובאילת. הנוהל יצר לחץ על יישובי פריפריה חלשים ועורר התנגדות רבה בקרב תושבים וראשי ערים, עד שבוטל בשנת 2009 (יעקובי, 2010; סופר, 2009).

מבחינה תעסוקתית, אמנת הפליטים של האו"ם קובעת כי על המדינות החתומות על האמנה לנהוג בפליטים כפי שהן נוהגות באזרחיהן בכל הנוגע לזכויותיהם כעובדים (קאופמן, 2012). עד שנת 2007 קיבלו מבקשי המקלט רישיון זמני לשהות ועבודה, אך מנקודה זו הומר הרישיון למעמד מוגבל של אשרה זמנית, שאינה מתירה להם לעבוד על-פי החוק. בשנת 2011

קבע בג"ץ כי לא יתבצעו פעולות אכיפה נגד מעסיקי מבקשי המקלט.⁵ מציאות זו יצרה מצב ביניים בו למבקשי המקלט אסור לעבוד, אולם אין ממש מניעה מלהעסיקם (נתן, 2011). בשנת 2007 נפתח גם מתקן "סהרונים", שיועד לכלוא 100 מבקשי מקלט לכל היותר. כבר מתחילת שנת 2010 הורתה הממשלה על הגיית תוכנית להרחבת המתקן ב-1,000 מקומות נוספים ולהקמתו של מתקן כליאה נוסף שיכיל 8,000-10,000 מקומות לקליטה ושהייה של מבקשי מקלט. לפי החלטת ממשלה מספר 2507 מ-28 בנובמבר 2010, המתקן היה אמור להיפתח לא יאוחר משישה חודשים מיום קבלת ההחלטה (נתן, 2011), אולם הקמתו הושלמה רק בשנת 2013.

הקמת מתקני הכליאה קודמה במקביל להגשת התיקון לחוק למניעת הסתננות (עבירות שיפוט) (תיקון מספר 3 והוראת שעה), התשע"א-2011,⁶ הקובע, בין השאר, כי מבקשי מקלט וילדיהם שיכנסו לישראל דרך גבול מצרים יסתכנו במעצר לתקופה של שלוש שנים. על-פי ההצעה, אפשר יהיה להעמיד לדין פלילי כל מבקש מקלט, ועונשו יהיה חמש שנות מאסר. עונש דומה צפוי למי שסייע למבקש מקלט. הצעת חוק דומה עברה קריאה ראשונה בכנסת הקודמת (2008)⁷ והוחל עליה דין רציפות ביוני 2009, אך בעקבות לחץ ציבורי החקיקה לא קודמה. ב-9 בינואר 2012 אישרה הכנסת את התיקון לחוק המסתננים ברוב של 37 תומכים מול 8 מתנגדים (ליס, 2012).

ב-31 בינואר 2012 הודיעה רשות האוכלוסין כי החל מ-1 באפריל יינקטו פעולות אכיפה נגד נתיני דרום סודן שלא יעזבו את ישראל עד ה-31 במרס 2012, זאת בעקבות הכרזת העצמאות של מדינת דרום סודן. עוד הודיעה הרשות כי מי שיעזבו מרצונו עד מועד זה יקבל מענק בסך 1,000 יורו לאדם. מיום מתן ההודעה הוקצבו 60 יום עד לסיום ההגנה הקבוצתית שניתנה למבקשי המקלט שהגיעו מדרום סודן.⁸ על אף העתירה שהוגשה בנושא לבית המשפט המחוזי בירושלים ב-29 במרס 2012 על-ידי ארגוני זכויות אדם, ב-7 ביוני 2012 ניתן אור ירוק לגירוש הפליטים למולדתם (אלטמן ושל, 2012). במהלך החודשים יוני ויולי 2012 גורשו מבקשי מקלט רבים מישראל בחזרה לדרום סודן תחת הכותרת "עזיבה מרצון". חשוב לציין שישראל אינה בודדה במערכה זו, שהרי קיימות מדינות רבות במערב המתמודדות עם סוגיית הפליטים ומבקשי המקלט מאפריקה.

לפי הדו"ח השנתי של ארגון אמנסטי הביין-לאומי לשנת 2012, מדינות המערב מפרות בשיטתיות את זכויותיהם של מבקשי מקלט מאפריקה. הדו"ח מראה כי בעשור האחרון הגבירו מדינות רבות את מאמצייהן למנוע כניסה של מהגרים דרך הים, וכי הן נוקטות באמצעי אכיפה גם בשטחי מדינות שכנות.⁹ כך למשל, ניו-זילנד מעסיקה בשדות תעופה זרים קצינים מטעמה שתפקידם למנוע הגעתם של חסרי מסמכים ראויים למדינה, וארצות הברית מעמידה פקחים כאלה בשדות תעופה בקנדה.

בבריטניה ישנה חקיקה המטילה סנקציות פליליות נגד מי שנחתה בנמלי התעופה הבריטיים ללא מסמכים, ואיטליה מפעילה סיורי שיטור ימי למניעת גישה לחופיה (אבינרי ואחרים, 2009). יחד עם זאת, ישראל עודנה מהמדינות הבודדות בעולם הדמוקרטי שאין לה מדיניות הגירה ברורה ומעוגנת בחוק וחוסר זה מקשה על התמודדותה עם הסוגיה, גורם לאי-בהירות משפטית ולחוסר הקפדה על מחויבויותיה הביין-לאומיות ובכך מביא ליחס לקוי כלפי מבקשי המקלט עצמם.

ניתוח שיח ביקורתי

תאוריה ושיטת המחקר

ניתן להתחקות אחר הנרטיבים, הדימויים והתפיסות הרווחים בחברה הישראלית בנוגע למבקשי המקלט האפריקאים באמצעות ניתוח טקסטים עיתונאיים ופרוטוקולים של דיונים פוליטיים. שיטת המחקר היא איכותנית-פרשנית ומבוססת על ניתוח שיח ביקורתי רב-פנים, כאשר ייחודה המרכזי הוא ביכולתה לאתר הקשרים חברתיים-תרבותיים ולהציע את המשמעויות הסמויות הנגזרות מהם (Van Dijk, 1995, 2001). הנחת היסוד של ניתוח שיח ביקורתי היא שאינטרסים פוליטיים של קבוצות שונות בחברה, המושפעים מאידיאולוגיות מגוונות, באים לידי ביטוי, בין היתר, בנרטיב שבטקסט העיתונאי (Van Dijk, 1995). לפיכך, חשיפתם עשויה להצביע על מוקדי כוח והשפעה, כמו גם על אי-שוויון בחברה.

חקר השיח הביקורתי מספק אמצעים לגילוי מסרים סמויים בטקסטים מסוג זה, בין שהם בעלי משמעות פוליטית ובין שהם בעלי משמעות סמלית תמימה (Petrina, 2002). ניתוח תוכן החומרים שנאספו ביקש לאתר התייחסויות לנושא ולהסיק לגבי הלך הרוח בחברה הישראלית לגבי מתוך הטקסט עצמו ומתוך ההקשר במסגרתו נכתב. באמצעות איתור הייצוגים בטקסט, ניתן להסיק על אופני הביטוי הנהוגים בהקשרים שונים, ולהשוות אופנים אלה בתוך אותו הקשר או בין הקשרים שונים. הטקסטים שאליהם מתייחס הניתוח מכילים רשומות של אירועים, ערכים, כללים ונורמות, כמו גם ויכוחים וניגודים, המאפשרים חשיפה של השקפות עולם, ערכים, עמדות, דעות וסטריאוטיפים, והמקנים את היכולת להשוות ביניהם על פני קהילות שונות (באואר וגסקל, 2010). במסגרת ניתוח תוכן השיח, ג'נסן (Jensen, 1991) מדגיש שמשמעות אינה מהווה רכיב מהותי בשיח, אלא מוקנית לו על-ידי סוכני מישמוע. משמעויות אינן מועברות בתוכן המסרים, אלא מובנות בתוך מסגרת תרבותית וחברתית, שהתוכן מהווה רק חלק ממנה. על כן, המחקר עוסק בניתוח התוכן בשני רבדים, כאשר ברובד הראשון הניתוח מתמקד בשאלה כיצד בנוי הטקסט ואילו ברובד השני הניתוח מתמקד בקריאה ביקורתית העוסקת בשאלה מהו הקשר בין הטקסט והקשרו התרבותי ואלו אינטרסים או מסרים של מוקדי כח ניתן לזהות בו (Petrina, 2002).

במסגרת מחקר זה, ניתוח השיח נעשה ברמת המקרו כדי לטפל באופן מהותי בפוליטיקה של ייצוג מבקשי המקלט בישראל. במחקר נדגמו עיתונים מקוונים פופולריים (Ynet, הארץ, ישראל היום, מעריב, NRG, Walla news) בין השנים 2007-2012. ההנחה הייתה שמגוון זה של אתרים הפונים לקהלים שונים, יעניקו לתופעה משמעויות שונות בתיאוריהם, בהתאם לתפיסת עולמם ולאידיאולוגיה שבבסיסה. באמצעות חיפוש מקוון מקיף בארכיונים המקוונים של העיתונים, תוך התמקדות בכותרות ובכותרות משנה המכילות אחת או כמה ממילות המפתח הבאות: "הגירה", "מסתננים", "פליטים" ו-"מבקשי מקלט", נאספו 457 כתבות ומאמרים. באותה שיטה, נשלפו 56 פרוטוקולים של דיונים פוליטיים הרלוונטיים לשיח המחקרי מהתקופה שבין השנים 2007-2012. כל החומרים מוינו וסווגו לפי נושאים מרכזיים כגון הבעיה הדמוגרפית, הסיכון הביטחוני, בעיות פנים למיניהן (בריאות, ביטחון אישי, כלכלה) ונושאים הומניטריים. במאמר זה מוצג תת-מדגם של החומרים מתוך המדגם הכללי.

הפוליטיקה של הפחד

מבחינה סוציולוגית, הפחד מוגדר כתופעה חברתית שהפרט חווה בתוך הקשר חברתי ונתפס כפעולה של תקשורת בין-אישית המובנית על-ידי החברה על מנת לשרת אותה. הפחד נובע בדרך כלל מגירוי הנתפס בעיני הפרט כאיום פיזי או מהותי אחר או סמלי. תפקידו הבסיסי של הפחד הוא לסייע בהישרדותם ובהסתגלותם במצב נתון של הפרט והחברה ברמה הפיזית והחברתית. לעתים הפחד מובנה על-ידי החברה לצורך שימור הקונפורמיות של חבריה לעמדות, נורמות וערכים המקובלים בה (Scruton, 1986).

במאמרם "The geographies and politics of fear" כותבים שירלו ופיין (Shirlow & Pain, 2003), על הפוליטיקה של הפחד אשר זורעים השלטונות בקרב האוכלוסייה על-ידי ייצוג נושאים שונים באמצעות מניפולציה פוליטית ושיח ציבורי של הפחדה. המחברים מתארים את הדרכים בהן הפחד עשוי לשנות ולעצב מחדש את הסדר החברתי. הם עוסקים בבחינת הפחד מפני קבוצות שוליים, העלול להוביל לאלימות. "הפחד מפשיעה" מכסה טווח רחב של תגובות רגשיות ופרקטיות לפשע ולחוסר סדר שיחידים וקהילות יוצרים. בדמיון הפופולרי, פחד מפשיעה נוטה להפוך לפניקה. בחברות בנות זמננו, המיקוד הוא באיום כביכול לביטחונם של אנשים מבוגרים יותר, בסיכון נשים וילדים על-ידי זרים, וניכר בעיקר כלפי קבוצות שוליים אשר נבדלות מבחינה גזעית, אתנית, דתית ו/או חברתית-כלכלית משאר החברה.

הפחד עשוי להשפיע על האווירה הפוליטית והחברתית ולהפוך לרגש קולקטיבי. בחברות הנתונות בסכסוכים ממושכים (כמו במקרה הישראלי), אוריינטציות פחד קולקטיביות עלולות להתפתח בשל הימשכות האיום (רוזלר, 2011).

הממצאים

שש סוגות שיח

מרגע הגעתם של מבקשי המקלט הראשונים לגבול מצרים-ישראל, החל להיבנות שיח תקשורתי, אקדמי וציבורי, אשר על-פי-רוב מתאפיין ברטוריקה דיכוטומית. מחד, ניתן היה לזהות את המקטרגים נגד הנוכחות האפריקאית החדשה בישראל, אשר השתמשו במונח "הסתננות", תוך התבססות על מונחי "דמוגרפיה", "ביטחון" ו"איום". מאידך, ניתן היה למצוא את המסנגרים על הפליטים האפריקאים, אשר השתמשו במונחים "בקשת מקלט" ו-"פליטות" על מנת להקנות לגיטימציה לשהותם של הפליטים האפריקאים בישראל. במסגרת ניתוח החומרים שנאספו במחקר הנוכחי, פותחה טיפולוגיה של שש סוגות שיח, המופיעות בדיון אודות מבקשי המקלט האפריקאים: דמוגרפי, בריאותי-רפואי, ביטחוני, ביטחון פנים, כלכלי והומניטרי.

1. סוגת השיח הדמוגרפי

סוגת השיח הראשונה נוגעת להשפעת המהגרים על המאזן הדמוגרפי. הגירה מהווה גורם מעצב ומשפיע על ההרכב הדמוגרפי של מדינות. תחילה אציג נתונים אודות סוגי ההגירה המאפיינים את מדינת ישראל. לפי אומדנים, בשנת 2010 נכנסו 54,000 מהגרים למדינה, מתוכם 18,000 יהודים שהיגרו כעולים חדשים או כאזרחים עולים מתוקף חוק השבות. 36,000 המהגרים האחרים כללו 10,000 עולים חדשים ואזרחים עולים לא יהודים, וכאלה שהגיעו במסגרת איחוד משפחות, 10,000 מהגרי עבודה, ו-16,000 פליטים. לעומת זאת, באותה שנה, היגרו מישראל 19,000 מהגרים, מתוכם 7,000 תושבים יהודים ו-4,000 שאינם יהודים, 5,000 מהגרי עבודה ו-

3,000 פליטים (דלה-פרגולה, 2012). אם נתמקד בנתונים אודות הגירה של לא יהודים בלבד, לפי נתוני רשות האוכלוסין וההגירה משנת 2012 נכנסו לישראל עד שנת 2006 2,791 מהגרים מאפריקה, המכונים בדו"ח "מסתננים". על-פי אותו דו"ח, בשנת 2010 עמד מספרם על 38,354, ונכון ליוני 2012 דווח על 62,792 שוהים אפריקאים בישראל. לעומת זאת, מספר העובדים הזרים החוקיים בישראל, עמד ביוני 2012 על 47,866 נפש (לא כולל ענף החקלאות), ומספר העובדים הזרים הלא חוקיים עמד על 14,081.¹⁰

מספרם הגובר של מבקשי המקלט האפריקאים שהגיעו לישראל לאורך השנים הוביל לשיח העוסק בהשפעת התופעה על הדמוגרפיה הישראלית. פרופ' ארנון סופר, ראש המרכז למחקר במכללה לביטחון לאומי וגיאוגרף בכיר טוען כי מדינת ישראל תוכל להמשיך להתקיים רק אם יהיה בה רוב יהודי ציוני ברור החי בטריטוריה שמידותיה וגבולותיה מאפשרים את מימוש ריבונותה של המדינה ואת ההגנה עליה (סופר, 2009). הטענה המרכזית הניצבת במרכזו של פן זה של השיח היא שיחסה המיטיב של ישראל כלפי אוכלוסיית מבקשי המקלט עשוי לעודד הגירה נוספת למדינה ולהוביל בסופו של דבר לאיום דמוגרפי ממשי. דוגמה נוספת לפן זה ניתן לאתר בכתבה שפורסמה באתר *Ynet* ב-8 ביולי 2010, על כך ש-25 רבנים בתל-אביב חתמו על איסור השכרת דירות למסתננים ועובדים זרים לא חוקיים (זיתון, 2010). בהודעה שפרסמו הרבנים הם התריעו בפני הציבור על האיסורים ההלכתיים והסכנות הנשקפות לצביון היהודי של העיר תל-אביב כתוצאה מהשכרת בתים למסתננים. טענה דומה העלה חבר הכנסת יעקב כ"ץ, יושב ראש מפלגת האיחוד הלאומי והוועדה לבחינת בעיית העובדים הזרים בכנסת דאז, שפרסם ב-13 ביוני 2010 מאמר דעה באתר *Ynet*. כ"ץ טען כי מאז כניסתו של בנימין נתניהו לתפקידו, שולש מספר המסתננים מאפריקה. לדידו, אי עצירת ההסתננות מהווה איום אסטרטגי על מדינת ישראל - איום דמוגרפי, תרבותי, דתי וחברתי (כ"ץ, 2010).

מול טיעונים אלה ניתן לאתר בעיתונות גם טיעונים המבליטים את הפער בשיעורי ההכרה בפליטים, בין ישראל ליתר מדינות העולם. במסגרת זו מודגש המספר המזערי של מקבלי מעמד הפליט בישראל בשנות האלפיים. כך למשל, ב-25 במרס 2012 פורסם באתר *הארץ* כי רק שמונה מתוך 990 מבקשי המקלט שהגישו בקשה להכרה בשנת 2011 אכן הוכרו כפליטים (ויילר-פולק, 2012). ניתן לאתר כאן ביקורת כלפי המדיניות הישראלית וההליכים הלקויים הנעשים בחסותה בכל הנוגע לטיפול בבקשותיהם של מבקשי המקלט האפריקאים להכרה. בנוסף לטענה זו, ניתן למצוא טענות בדבר סילוף מספר מבקשי המקלט על-ידי השלטון לשם הפחדה והגברת שנאת הזרים. כך למשל, ב-22 בינואר 2010 פורסם באתר *Ynet* כי אזהרותיהם של הגופים הישראליים הרשמיים באשר למספר הפליטים המבקשים להיכנס לישראל הן מטעות ומוטעות: "צה"ל הזהיר מ'שני מיליון פליטים' שמחכים במצרים - אבל האו"ם מרגיע: יש רק 45 אלף. ארגוני הסיוע לפליטים: השלטון מסלף את הנתונים כדי להגביר שנאת זרים" (ברנובסקי, 2010).

הביקורת המושמעת לעיל עוסקת בטיעון בדבר הפרזה במספר מבקשי המקלט כחלק מאסטרטגיה של פוליטיקה של הפחדה. הצגת מספרם של מבקשי המקלט המתדפקים על דלתות מדינות אחרות בעולם, יחד עם הצבתם של נתונים מספריים של האו"ם אודות מספר מבקשי המקלט בישראל, אל מול הנתונים שמספקים גורמי ממשל בישראל, מטרתה לערער על הנתונים שמציגה המדינה ולהצביע על השימוש במספרים מוגזמים ככלי לעיצוב אווירה

המדירה את מבקשי המקלט. דוגמה נוספת לכך מופיעה בכתבה שפורסמה ב-30 ביולי 2012 באתר הארץ ובמסגרתה נטען כי בניגוד לתסריט שמעבירים ראש הממשלה בנימין נתניהו ושר הפנים אלי ישי, המציג השתלטות אפריקאית על ישראל הטומנת בחובה בעיה דמוגרפית חמורה, מבקשי המקלט האפריקאים אינם הקבוצה הגדולה ביותר של מהגרים השוהים בישראל שלא כדין. לפי הנתונים המובאים בכתבה, הרשות להגירה ואוכלוסין דיווחה כי בשנת 2010 שהו בישראל, לצד כ-60,000 מהגרים מאפריקה, 14,000 מהגרי עבודה שתוקף אשרתם פג, וכ-95,000 מהגרים שנכנסו כתיירים ונשארו כאן כדי לעבוד. כל אלה, יותר מ-100,000 בני אדם, הם שוהים לא חוקיים. לעומתם, דווקא מבקשי המקלט נושאים ברובם אשרת שהייה ואסור לגרשם מתוקף הגנה קבוצתית (וורגפט, 2012). גם כאן ניתן לראות התרסה כנגד מסע הפחדה המתגבש לכאורה כנגד מבקשי המקלט האפריקאים, במסגרתו מפרזות הרשויות במספרים ובהערכות מאיימות, כאשר הנתונים הרשמיים של גורמים בין-לאומיים המתמחים בנושא מגלים מציאות שונה.

2. סוגת השיח הבריאותי-רפואי

סוגת השיח השנייה הינה סוגת השיח הבריאותי-רפואי, המורכבת מתפיסות שונות של הזכות לבריאות, כמו גם מאנלוגיות השאלות מעולם הבריאות. המרכיב האנלוגי משמעו שימוש במושגים מעולם הבריאות והחולי על מנת להעביר מסרים. כך למשל, חברת הכנסת מירי רגב התבטאה בחריפות רבה במסגרת הפגנת תושבי שכונת שפירא בדרום תל-אביב כאשר אמרה:¹¹ "הסודנים הם הסרטן בגוף שלנו. נעשה הכול להחזיר אותם למקום מוצאם. קודם כל נדאג לעניי ארצנו [...]". נגן על הילדים שלנו, הנשים שלנו עד שאחרון הסודנים יעזוב" (שלו ושמעוני, 2012). השימוש במילה "סרטן" לתיאור מבקשי המקלט האפריקאים, מטרתו לתאר את התפשטותה הממאירה של תופעת ההסתננות לדידה של רגב. מחלת הסרטן היא מחלה אלימה הפושה בגוף וממוטטת אותו, שהלוקים בה נלחמים על חייהם באמצעים אלימים ובלתי קונבנציונליים. הכינוי "סרטן בגופנו", המודבק לקבוצה, מבהיר כיצד יש להילחם בה ומתיר את דמה, וכאשר כינוי זה נאמר על-ידי נבחרת ציבור שהשפעתה על השיח הציבורי גדולה, מסתמנת סכנה להסתה.

אל מול המרכיב האנלוגי ישנו מרכיב רפואי, כאשר יש הטוענים כי נוכחותם של מסתננים נגועי מחלות זיהומיות (בעיקר איידס ושחפת), עשויה לסכן את בריאות הציבור הישראלי כולו. פרופ' קרסו שעבד כמתנדב במרפאת הפליטים בתחנה המרכזית בתל-אביב, אמר לחדשות ערוץ 10 כי מבקשי המקלט נושאים מחלות כגון שחפת, חצבת ומלריה, כיוון שהם לא מתחסנים במדינותיהם. בתנאי הצפיפות הנוראית בהם הם שוהים בארץ הם מדביקים איש את רעהו. לפי קרסו, רוב נשאי נגיף האיידס שייכים לאוכלוסייה זו, ואותם כבר לא ניתן לחסן (ירושלמי, 2012). גם בכתבה שפורסמה בעיתון ישראל היום ב-23 בפברואר 2012 הוצגו נתונים מדאיגים. דו"ח פנימי של המרכז הרפואי איכילוב בתל-אביב הצביע על עלייה של מאות אחוזים בגילוי מחלות מסכנות חיים, ובהן מלריה, שחפת ואיידס. על-פי הנתונים, בשנת 2010 אובחנו 45 חולי מלריה, כמעט כולם מבקשי מקלט מאפריקה, בעוד שבשנת 2009 אובחנו שמונה חולים בלבד ורק מחציתם מבקשי מקלט. בשנת 2011 אובחנו באיכילוב 20 חולים בשחפת מקרב מבקשי המקלט מאפריקה (בהשוואה לתשעה מבקשי מקלט בלבד שאובחנו כחולים במחלה בשנת 2009). גם באשר לנגיף הגורם לאיידס נתוני הדו"ח מדאיגים. מאז שנת 2008 אובחנו באיכילוב 216 מבקשי

מקלט נשאי HIV, כ-50 נשאים מדי שנה. כשליש מהנשאים שהתגלו בשנת 2011 הם מאפריקה (רזניק, 2012). בכתבה רואיינו רופאים בכירים בבית החולים איכילוב שגרסו כי הנתונים מצביעים על בעיה רפואית-ציבורית ומוסרית קשה. לטענתם, הדבר מחייב התייחסות רפואית ותקציבית דחופה של משרדי הבריאות והאוצר כדי לאפשר מימון קבוע של הטיפול הרפואי עבור מבקשי המקלט (שכוננו בכתבה "מסתננים"). לדברי הבכירים, המצב כיום מאיים הן על מבקשי המקלט שלא תמיד מקבלים טיפול רפואי הולם, והן על חיי האוכלוסייה הישראלית העומדת בפני איום אפשרי של הידבקות במחלות קשות ומסכנות חיים (רזניק, 2012). פן זה של השיח מעלה שתי סוגיות של הזכות לבריאות. מחד, עומדת הסכנה הנשקפת לבריאות הציבור הישראלי, ומאידך, עומדת הזכות של מבקשי המקלט עצמם לשירותי בריאות הולמים.

ניכר כי השימוש בנתונים רפואיים נעשה בהקשר זה על מנת להצביע על סכנה הנשקפת לבריאות הציבור בישראל. אין בדוגמאות שהוצגו לעיל קריאה לגירוש מבקשי המקלט או עיסוק בהיותם מסתננים או פליטים, אלא קריאה למדינת ישראל לפעול למניעת הסכנות הבריאותיות המופיעות עקב התופעה. אך מרכיב זה ניתן לקריאה נוספת על-ידי אלה הטוענים כי הוא משקף תפיסה אפידמיולוגית מהותנית של אפריקה, הממצבת את מבקשי המקלט האפריקאים כמסכנים את הציבור הישראלי בשל היותם לכאורה נושאי מחלות מדבקות, השלכה הנובעת אך ורק ממקום מוצאם ולא בעקבות בדיקות רפואיות מדוקדקות.

מבקשי המקלט האפריקאים, בשל עקירתם ממקום מולדתם, אינם נושאים עימם תיעוד של היסטוריה רפואית ובהינתן אי הידיעה, ובהתחשב במאפייני מדינת המקור, נוטים גורמים מסוימים בחברה הישראלית, בהם גם מקבלי החלטות, להניח כי כל מבקשי המקלט הינם נושאי מחלות מסוכנות, ועל כן מסכנים את בריאות הציבור. כך למשל, בכתבה שפורסמה באתר הארץ, אשר קבלה על היחס הישראלי כלפי מבקשי המקלט, בהמשך לטענה כי מקורו של האיום הדמוגרפי אינו במבקשי המקלט האפריקאים אלא במהגרי העבודה הרבים שמגיעים לישראל בהזמנת המדינה, הוצגה הטענה כי בעוד רוסיה ואוקראינה נחשבות גם הן למדינות בהן שכיחות השחפת גבוהה, איש לא יכריז כי המהגרים ממדינות אלו מפיצים מחלות ובתי חולים לא יבודדו אותם (וורגפט, 2012). גם באתר של "ארגון רופאים לזכויות אדם" פורסם דו"ח שנכתב על-ידי שלושה מבכירי מערכת הבריאות בישראל, הגורסים כי חשוב להיצמד לנתונים מהימנים של משרד הבריאות ולהימנע מתיג מסוכן של הפליטים כנושאי מחלות. לדידם, התגובה הציבורית כלפי מבקשי המקלט האפריקאים מתבטאת בדו-קוטביות ומסתמכת בחלקה על דעות שאינן מבוססות. מנתוני משרד הבריאות המובאים במסגרת הדו"ח הנזכר לעיל, ניכר כי מבין כלל חולי השחפת והאיידס בעשור האחרון, רק כ-13% מחולי השחפת ו-17% מחולי האיידס הם מהגרים, אך לפי הדו"ח, למרות נתונים אלה הסיכוי להידבקות הוא מוגבל (מור, גרוטו ולבנטל, 2012).

3. סוגת השיח הביטחוני

סוגת השיח הביטחוני במדינת ישראל הינה סוגת שיח מרכזית. הפחד הקולקטיבי הוא מאפיין ליבה בחברה הישראלית (היהודית), הנתונה במצב של סכסוך ממושך עם שכניה ומושפעת מחוויות עבר טראומתיות של פוגרומים, רדיפות וגירושים שהגיעו לשיאם בשואה (בר-טל, 2007). הסכסוך היהודי-ערבי טרם קום המדינה, לצד חוויות העבר הטראומתיות שנצברו בזיכרון

הקולקטיבי הישראלי, כמו גם המציאות של הסכסוך הישראלי-פלסטיני האלים והמתמשך, הביאו לתחושה של פחד קיומי מתמיד בחברה הישראלית (רוזר, 2011) בענייננו, סוגה זו קשורה באופן ישיר לתפיסת האפריקאים הפוקדים את ישראל כמסתננים מגבול מצרים. תפיסתם כמסתננים ממדינת אויב מייחסת לפליטים האפריקאים מאפיינים שליליים וקושרת אותם אל ה"אחר" המסכן את אזרחי מדינת ישראל. סופר מתאר במאמרו את הפליטים האפריקאים כמסתננים מגבול מצרים-ישראל מטעמים כלכליים ולא ממניעים הישרדותיים ומחשש לחייהם. יתרה מכך, לטענתו קיים ניצול של המושג "פליטות" בקרב מסתננים אלה, בעוד שבפועל הם משמשים כלי בידי גורמי הטרור המוסלמים במדינות האויב, העלולים לנצל לשם כך את תופעת ההגירה מאפריקה לישראל (סופר, 2009).

טיעונים מסוג זה מחזקים על-ידי עורכת הדין עופרה קלינגר, הטוענת כי רוב הטרוריסטים אשר הורשעו בפעולות טרור ברחבי העולם היו מוסלמים, ומציגה את המהגרים המוטמעים במדינות מערביות כתאים רדומים המנהלים רשתות תמיכה בטרור והמסוגלים לבצע פעולות טרור על-פי הוראה (קלינגר, 2009). אמנם, החלת החוק למניעת הסתננות במדינת ישראל על הפליטים האפריקאים, נובעת מהתפיסה כי אזרחי מדינות עוינות מהווים סיכון ביטחוני כל עוד לא הוכח אחרת, אך היועץ המשפטי לממשלה קבע בקיץ 2000 כי אין להניח שכלל המסתננים מסודן מסכנים את ביטחון המדינה. למרות זאת, טוענת קלינגר שעמדת השב"כ שונה מזו של היועץ המשפטי:

היות שסודן היא מדינה המעודדת טרור אסלאמי ומעניקה מקלט למחבלי החמאס, והיות שאין כל דרך לדעת מי ממבקשי המקלט מסודן הוא פליט על רקע הומניטרי, מי מהגר עבודה לא חוקי ומי מסתנן על רקע ביטחוני – יש להחיל על כולם את חזקת המסוכנות (קלינגר, 2009).

פן נוסף בסוגת השיח הביטחוני נוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני. היחס כלפי מבקשי המקלט מקביל פעמים רבות ליחס כלפי פלסטינים, ומתקיים במרחב השיח הביטחוני, במסגרתו נתפסים המסתננים כאיום על זהותה הקולקטיבית של מדינת ישראל. במסגרת סוגת השיח של ביטחון הפנים שאציג בהמשך, מתוארות הגזענות והאלימות שהופנו כלפי מבקשי המקלט בריכוזי הערים. אלה נשאו דמיון מעורר חשד באשר ליחס המופנה לעתים כלפי ערבים ופלסטינים במרחב הישראלי ובשטחים, כאשר "מוות לסודנים" החליף בנקל את "מוות לערבים". גם בתקשורת הפופולרית נעשה שימוש במינוח זהה, "הבעיה", בדיון בשני הנושאים (בעיית המסתננים/הבעיה הפלסטינית) (רון-אל ושני, 2012). בעוד שמוכן שהגירת מבקשי המקלט היא נושא שונה בתכלית מהסכסוך הישראלי-פלסטיני, ההשוואה ביניהם ובעיקר באופני הדיון בהם, דווקא בשל ההקשר הביטחוני הישראלי היא מעניינת, ובהתאם לממצאים העולים מהניתוח ניכר כי אינה כה מופרכת.

4. סוגת שיח ביטחון הפנים

סוגת שיח ביטחון הפנים עוסקת מחד בטענה כי מבקשי המקלט האפריקאים מהווים איום על ביטחונם האישי של אזרחי מדינת ישראל. טיעונים אלה מגובים במחקרים העוסקים באחוזי הפשיעה והאלימות בקרב זרים, כמו גם בכתבות המדווחות על מעשי אלימות מצד מבקשי המקלט בריכוזי הערים. מאידך עוסקת הסוגה בטיעונים לפוליטיקה של הפחדה מצד השלטון, המובילה לגילויי אלימות כלפי מבקשי המקלט עצמם.

מדו"ח של מכון המחקר של הכנסת משנת 2010 ניכר כי משטרת ישראל מפלחת את נתוני הפשיעה לפשיעה של ישראלים ופשיעה של זרים (שאינם אזרחי ישראל ואינם יהודים), אך אינה מפלחת את פשיעת הזרים לפשיעה של זרים בעלי מעמד חוקי ולפשיעה של חסרי מעמד חוקי. לפי הדו"ח, לפשיעה בקרב זרים ישנם שלושה מאפיינים ייחודיים: הפשיעה היא לרוב פנים מגזרית בעיקרה, היא לא מדווחת ומרבית העבירות הן על רקע שתיית אלכוהול. מנתוני הדו"ח ניתן לראות כי בין השנים 2006-2010 חלה עלייה של 22% בשיעור התיקים שנפתחו למסתננים מאפריקה לעומת ירידה של 12.2% בתיקים שנפתחו בקרב כלל האוכלוסייה. עם זאת, מספר המסתננים מאפריקה עלה בקרוב ל-2500% באותה תקופה, מה שאומר שבפועל חלה ירידה בשיעור התיקים שנפתחו למסתננים ולמבקשי מקלט (נתן, 2010).

טענה בולטת בסוגת שיח זו עוסקת במיקומם של מבקשי המקלט בשולי החברה הישראלית והרחק מעיני החוק. הטענה היא שרווחת תופעה של פשיעה, זנות, הימורים ושימוש בסמים ואלכוהול בקרב מבקשי המקלט אשר הגיעו לארץ, דבר המאיים על ביטחונם האישי של אזרחי ישראל. שחקנים מרכזיים בטיעון זה הם ראשי הערים בהן יש ריכוזים של קהילות פליטים. כך למשל, פתח ראש עיריית אילת, מאיר יצחק-הלוי בשנת 2010 בקמפיין מלחמה במסתננים שלדבריו "חצו כל גבול". נכון לאותה שנה, שהו באילת כ-8,000 מבקשי מקלט שחצו את הגבול לישראל ולדידו של ראש העיר:

מאז החלה ההסתננות ההמונית העיר שרויה בפחד: שיעור הפשיעה תפח בממדים עצומים: גניבות, שוד, אלימות, והטרדות מיניות הפכו לחלק משגרת החיים. המשטרה עומדת חסרת אונים והתושבים מפחדים לצאת מבתיהם (זילברשטיין, 2010).

גם בערד קיימת קהילת מבקשי מקלט גדולה, המהווה תוצר ישיר של נוהל חדרה-גדרה, אשר הגביל את שהותם של מבקשי המקלט לערים הממוקמות צפונה מחדרה ודרומה מגדרה. ראש עיריית ערד החדשה, הגב' טלי פלוסקוב, הייתה ממנהיגות המאבק לביטול הנוהל עוד טרם התמודדותה לראשות העיר וטענה:

ההחלטה לבטל את נוהל חדרה-גדרה משאירה את העיר ערד 'חיה' [...] המפתח להצלחה הוא איחוד הכוחות בערד, שהיה למען המטרה [...]. הבעיה היא לא רק של ערד אלא של כל מדינת ישראל (יגנה, 2009).

ניכר כי הנוהל, אשר נקבע בשל זעקה של תושבי ערים מרכזיות בהן שהו מבקשי מקלט רבים, יצר אי-שוויון הן בהחלתו הן בביטולו. לא ניתן להתחמק מכך שבקיומה של הגדרת "בעיית הפליטים" על-ידי מקבלי ההחלטות הישראלים, נוצרת בנשימה אחת גם הכלה וגם הדרה של מבקשי המקלט. מחד, הגדרתם כ"בעיה" שעל ראשי ערים לטפל בה מכילה את מבקשי המקלט כחלק מהמרקם העירוני. אך מנגד, הגדרת חלק זה של המרקם העירוני כחלק בעייתי ממנו יש להיפטר, מביאה להדרתם.

מתוך כך עולות טענות מצדם של הפליטים ותומכיהם בדבר פוליטיקה של הפחדה שמקורה בזרות ובאחרות של מבקשי המקלט, ולא בתופעות קונקרטיות עליהן ניתן להצביע בבירור. לדבריהם, ייחוס הפשיעה לאוכלוסיית הפליטים כולה היא דרך ליישום הפרקטיקה של ייצוגם השלילי של מבקשי המקלט על מנת להצדיק את הדרתם מן החברה. כך למשל, טען ד"ר קובי ערד, מנהל חדר המיון בבית החולים "יוספטל" ופעיל ב"ארגון רופאים לזכויות אדם", בריאיון לחדשות ערוץ 2, כי באילת מתנהל מסע הפחדה נגד הפליטים האפריקאים וכי אין ממש

בטענותיהם של ראש העיר ותומכיו באשר למעשי הפשיעה של אוכלוסיית הפליטים (ריבלין, 2010).

כאמור, טוענים שירלו ופיין כי הפוליטיקה של הפחד המופעלת כלפי קבוצת מיעוט, בהכרח תוביל לאלימות של קבוצת הרוב כלפי אותה קבוצה (Shirlow & Pain, 2003). פן זה של השיח עוסק בהפרת ביטחונם האישי של מבקשי המקלט האפריקאים. מתחילת שנת 2012 ניתן לזהות הסלמה בגזענות כלפי פליטים אפריקאים בחברה הישראלית, הסלמה המתבטאת באירועי אלימות במוקדי האוכלוסיות של הפליטים ברחבי הארץ. כך למשל, בליל יום העצמאות, ה-26 באפריל 2012, נזרקו בשכונת שפירא בדרום תל-אביב חמישה בקבוקי תבערה לעבר דירותיהם של מבקשי מקלט מאריתריאה ולעבר גן ילדים שהופעל על-ידי מהגרים מניגריה (קובוביץ וליאור, 2012). ב-4 ביוני 2012 הוצתה דירת פליטים במרכז ירושלים וליד דלת הבית התגלה הכיתוב "צאו מהשכונה" (רוזנברג, 2012). ושוב ב-12 ביולי 2012 הוצתה דירת פליטים אריתראים, גם היא במרכז ירושלים (אלי, 2012). במסגרת הסלמה זו, יש הבוחרים להזדהות עם הפליטים המותקפים, קורבנות האלימות, וחלקם אף יוצרים חיץ בין עצמם לבין הציבור שממנו יצאו התוקפים. אחרים בוחרים, לצד גינוי האלימות, להזדהות עם ציבור השכונות, קורבנות ההזנחה והיעדר מדיניות ההגירה. פן זה מגשר בין שיח ביטחון הפנים לשיח ההומניטרי אליו אתייחס בהמשך. הוא מחבר בין תפיסה הומניטרית, המייחסת חשיבות עליונה לסולידריות אוניברסלית עם מבקשי המקלט, ובין תפיסת האיום שחשים תושבי השכונות לנוכח השינוי שעובר על המרחב הביתי שלהם.

5. סוגת השיח הכלכלי

סוגת השיח הכלכלי גם היא רבת-פנים. מחד, עוסקת הסוגה במניעי ההגירה של מבקשי המקלט האפריקאים ומערערת על דרישתם להכרה כפליטים בטענה כי מדובר במהגרי עבודה אשר הגיעו לישראל על מנת לשפר את מצבם הכלכלי. מאידך, עוסקת הסוגה בהשפעת נוכחותם של מבקשי המקלט על הכלכלה הישראלית בכלל ועל היקף האבטלה בפרט. כאמור, משנת 2007 מקבלים מבקשי המקלט אשרה זמנית, האוסרת עליהם לעבוד על-פי החוק. עם זאת, לפי קביעת בג"ץ ולפי הודעת המדינה שקדמה לקביעה זו, עד להשלמת ההתארגנות לטיפול במסתננים במסגרת מדיניות כוללת, לא חלה אכיפה בנוגע להעסקת מסתננים (נתן, 2011). כך נוצר מצב בעייתי במסגרתו למבקשי המקלט אסור לעבוד אולם למעסיקים מותר להעסיקם.

לגבי תפיסת מבקשי המקלט כמהגרי עבודה, במסגרת הקמפיין של משרד הפנים נגד העסקת עובדים זרים, מופנית טענה בנוגע ל"תפיסת" מקומות התעסוקה על-ידי מבקשי מקלט אפריקאים על חשבון תעסוקתם של אזרחי המדינה. הקמפיין יוצא מנקודת הנחה שמבקשי המקלט הם למעשה מהגרי עבודה ה"גוזלים" פרנסה מהמובטלים הישראלים (הרפז, 2010). מסתמן כאן מתח טרמינולוגי בין המושגים: "מבקש מקלט", "פליט" ו-"מהגר עבודה". במסגרת שיח זה, נתפסים מבקשי המקלט כמהגרים המונעים ממניעים כלכליים בלבד, המעוניינים לשפר את איכות חייהם. גם עו"ד קלינגר גורסת כי מרבית המהגרים מאפריקה בחרו להגיע לישראל בשל המאפיינים הכלכליים והמשטריים שלה, ולא בשל סכנה אמתית האורבת לחייהם בארצות מוצאם (קלינגר, 2009).

ב-22 במאי 2012 צוטט השר אלי ישי באתר הארץ בכתבה תחת הכותרת "ישי: מדינה שלא רוצה מסתננים לא תאפשר להם לעבוד". לטענתו של ישי, אם מדינת ישראל תאפשר למסתננים לעבוד, הדבר יעודד מיליונים נוספים להתדפק על גבולותיה. לעומת ניצב המשטרה יוחנן דנינו, לימים המפכ"ל, שטען כי האיסור על העסקת מבקשי מקלט יגרום לפליטים לפנות לפשע, טוען ישי כי הפתרון הוא לא לאפשר למסתננים לעבוד אלא לכלוא אותם בבתי סוהר ולגרש אותם בהסכמה, על מנת שמהגרים אחרים לא יבואו בעקבותיהם (יגנה, 2012).

מעבר למתח הטרימינולוגי הזה, ניתן לזהות בקמפיין של משרד הפנים שהוזכר לעיל רמיזה להשפעת נוכחותם של מבקשי המקלט על הכלכלה הישראלית. על-פי הקמפיין, אם לא היו מבקשי המקלט גוזלים מקומות עבודה מאזרחי המדינה, הייתה העסקתם לגיטימית, אך בשל העובדה שהם, בעצם קיומם, "מייצרים" ומגבירים את אבטלת אזרחי מדינת ישראל, הם פוגעים באופן ישיר בכלכלה וברווחה של אזרחי ישראל. קו דומה ניתן למצוא במאמרו של ד"ר משה טרדמן: "סוגיית הפליטים" מדארפור ואריתריאה - מבט משווה מכיסא מתשאל" (2009), במסגרתו הוא כותב:

אל נוכח הזרם הבלתי פוסק של המסתננים תיאלץ ישראל, במוקדם או במאוחר, לנקוט מדיניות מגבילה כלפי מי שמכונים פליטים, המתחרים עם קבוצות השוליים בישראל על אותם מקומות עבודה, ולמעשה מועדפים על ידי המעסיקים בשל היותם כוח עבודה זול (טרדמן, 2009).

לעומת הטענות אודות סכנת האבטלה וגזלת מקומות התעסוקה על-ידי מבקשי המקלט, ניתן לאתר גם טענות כנגד מדיניות הממשלה, אשר במקום להכיר במבקשי המקלט האפריקאים כפליטים, ולאפשר להם לפרנס את עצמם בכבוד, היא עסוקה בייצוגם כבעיה דמוגרפית, ביטחונית וכלכלית. בשנת 2010 פרסמה קבוצת ארגונים הפועלים לקידום זכויות מבקשי מקלט בישראל דו"ח תחת הכותרת "הצעת החוק למניעת הסתננות - שקרים ואמיתות", במסגרתו גרסו הארגונים כי בשנת 2009 ממשלת ישראל ייבאה פי 25 מהגרי עבודה ממבקשי המקלט שנכנסו מגבול מצרים. לטענתם, בעוד שמספר מבקשי המקלט הנכנסים לישראל בכל שנה נמצא במגמת ירידה, מספר ההיתרים למהגרי עבודה רק עולה (אמנסטי אינטרנשיונל ואחרים, 2010). פן זה במסגרת סוגת השיח הכלכלי משיק לזה הדמוגרפי וטוען לפוליטיזציה של מספרים. ניתן לאתר כאן ביקורת נוקבת כלפי מדינת ישראל, המייבאת רבבות עובדים זרים בכל שנה ובמקביל אוסרת על מבקשי המקלט שכבר נמצאים בישראל לעבוד לפרנסתם.

6. סוגת השיח ההומניטרי

הערכים העומדים בבסיס סוגת השיח ההומניטרי הינם אוניברסליות וקוסמופוליטיות. בהתאם לשיח זה, הפעולה ההומניטרית אמורה לסייע לבני אדם במצוקה באופן אוניברסלי, ללא קשר לזהותם או השתייכותם החברתית, אלא לפי צורכיהם. בניגוד לאידיאל הטיפוס האוניברסלי, בהקשר הישראלי ניתן לזהות תרגום לוקלי של השיח ההומניטרי. המפגש בין השיח ההומניטרי הקוסמופוליטי ובין תבניות חשיבה מקומיות הינו זירה בה נפגש ההיגיון הגלובלי עם זה הלוקלי. השימוש במושג "פליטות" משקף את השיח ההומניטרי הרואה את שיח הקורבן ואת השיח ההומניטרי כתלויים זה בזה ומכוננים זה את זה. כלומר, הפליטים מהווים קטגוריה חברתית שהיא פועל יוצא של השיח ההומניטרי, וההתייחסות אליהם נגזרת מקטגוריה זו.

בניגוד לעקרונות שהוצגו לעיל והמאפיינים את השיח ההומניטרי, ניתן לראות כי היחס כלפי פליטים בישראל נתפס כלאומי, יהודי, תלוי הקשר פוליטי ושואב את משמעויותיו מזיכרון השואה. על כן, בתוך סוגת שיח זו נמצאו מספר פנים רלוונטיים.

הפן הראשון של סוגת שיח זו הינו המוסר היהודי כמערכת נורמטיבית. לפיו, המחויבות ההומניטרית נובעת מהיותה של ישראל מדינה יהודית, ומתוך משמעות המושג "חסד" ככזה שאינו תלוי בהכרה של אחרים. במסגרת זו בולט חג הפסח, כאשר סיפור יציאת העם היהודי ממצרים מקבל משמעות סימבולית עם הגעתם של המהגרים החדשים דרך גבול מצרים-ישראל. ציטוטים מן התנ"ך כגון "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (דברים, ה יד), ו-"וְיָגֵר לֹא תִלְחָץ וְאַתָּם יִדְעוּתָם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות, כג ט), בולטים בשיח של המצדדים בהכרה במעמדם של מבקשי המקלט. אלה מבססים את הלגיטימציה של מבקשי המקלט להכרה דווקא בישראל על החוויה ההיסטורית היהודית כמו גם על ערכים מהתורה (שרלו, 2009). דוגמה נוספת לשימוש במוסר היהודי בהקשר זה ניכרת בתגובת נשיא המדינה, שמעון פרס להפגנה האלימה שהתקיימה בדרום תל-אביב, במסגרתה קראו חברי כנסת קריאות גזעניות כנגד הפליטים האפריקאים:

שנאת זרים עומדת בניגוד ליסודות היהדות. אני מודע היטב לקשיים בהם נתקלים תושבי השכונות [...] ולמציאות הקשה עמה הם נאלצים להתמודד [...] על המדינה [מוטלת] החובה לטפל בדחיפות בסוגיית המסתננים תוך שמירה והקפדה על כבודם וחזיונותיהם כבני אדם, להתמודד, אולם גילויי האלימות אינם הפתרון לבעיה (בר זהר, ליס וחובל, 2012).

גם בקרב הפליטים עצמם ניתן למצוא שימוש במוסר היהודי לשם הצדקת מאבקם. כך למשל, בריאיון עם פליט מערד לאתר מעריב הוא סיפר:

החלטנו לחצות את המדבר [...] לישראל. ישעיה בפרק 18 פסוק 7 דיבר מפורשות על היציאה ממצרים של עם כהי עור,¹² לעבר הר ציון. התפללתי לאלוהי ישראל שיוציא אותנו ממצרים, שייקח אותנו להר ציון, שיושיע אותנו מהמדבר (גאון, 2009).

אל מול השימוש במוסר היהודי כפי שהודגם לעיל, ניתן לשמוע קולות הקוראים שלא לעשות שימוש במוסר היהודי בהקשר זה. אחד מנציגי הציבור המחזיקים בדעה זו הוא שר הפנים דאן, אלי ישי, שקרא להפסיק עם הטפת המוסר על הרחמנות של העם היהודי (בנדר, 2012), והוא לא לבד. רבים בציבור הישראלי, התופסים את מבקשי המקלט האפריקאים כמסתננים, גורסים כי אין כאן כלל עניין של מוסר יהודי. לדידם, ישראל מוכרחה לקבל פליטים ולסייע להם, זוהי חובתה המוסרית, אך אנשים שהתגוררו שנים במצרים לאחר שנמלטו מסודן, אינם פליטים אלא מהגרי עבודה (עידן, 2012).

הפן השני בסוגה מתייחס לזיכרון השואה. במסגרת זו, השיח נובע מהאירועים הספציפיים שעברו על יהודי אירופה בשנות מלחמת העולם השנייה, ולא מההתייחסות לעם היהודי כקטגוריה מופשטת. הקישור לשואה נובע מתבנית חשיבה המשקפת את היגיון ההיסטוריה, וההיררכיה הפנימית בתוך היגיון זה נובעת מהיכולת להיצמד ללקחי העבר. ניתן לזהות את זיכרון השואה כמקור להשוואה בין מצבי הפליטות (היהודית מחד והאפריקאית מאידך). כך למשל, בפסח 2008, שודרה בטלוויזיה כתבה שהציגה מבקשי מקלט המתנדבים בבתיים של ניצולי שואה. מבקשי המקלט סייעו בין היתר בניקיונות ובצביעת הבתים, פעולה שקיבלה

משמעות של "יד רוחצת יד" ורימזה על שאיפתם של מבקשי המקלט לקבל בתמורה הכרה עתידית. כמו כן, מראיונות עם מבקשי מקלט בדבר מעמדם בישראל, עולה פנייה חוזרת ונשנית מצדם אל הציבור הישראלי להבנה והזדהות עם מצבם. בריאיון שהתקיים בשנת 2007, כאשר ראשוני הפליטים שוחררו מהכלא, הסביר אחד מהם:

הממשלה בישראל צריכה להביא בחשבון את מצבם של הסודנים ולהבין שאיננו יכולים לחזור לארצנו. קשה מאוד להבין את התחושה של פליט, אבל בגלל שאתם ניצולי שואה אתם צריכים להבין מה אנחנו עוברים (ברנובסקי, 2007).

לפיו, השואה אינה רק אירוע היסטורי בעל קווים מקבילים לסיפור דארפור, אלא מהווה בסיס תודעתי משותף – היכולת להבין את הבלתי נתפס – חוויית הפליט. אותו בסיס משותף נובע מהדיעה הרווחת הן בקרב עקורי אירופה הן בקרב עקורי סודן, על חוויית הפליטות הקשה מנשוא, שרק החווים אותה מסוגלים לתפוס את ממדיה. צעיר אחר מדארפור שהתראיין לעיתון הארץ דיבר על הקשר שיכול להיבנות סביב הסבל המשותף של שני העמים:

בוא נזכיר קצת מה שקרה שם בדארפור, וגם מה שקרה באירופה ליהודים במאה ה-20. היו מחנות מוות בגרמניה, וגם מחנות מוות בדארפור [...] אנשים חיו בקור, בשמש, בלי בגדים, מזון ומגורים, וללא עזרה רפואית ותקווה לחיים. אנו נמצאים במדינה שעבר על תושביה הרבה: מחנות השמדה ומחנות שחיטה (גרינברג וחי, 2007).

במקרה זה ניתן לראות כי נעשית השוואה ישירה בין חוויית היהודים בשואה לחוויית פליטי דארפור, תוך שימוש בטרמינולוגיה זהה. בפנייתו לחברי הכנסת הוסיף הצעיר כי ניצולי רצח העם בדארפור מבקשים מהעם היהודי שיקבלם בארצו שהוקמה על-ידי ניצולי שואה (גרינברג וחי, 2007). בדבריו הוא מצביע על האלמנטים המשותפים של השמדת העם בדארפור והשואה. כתוצאה מכך, הוא מקווה שהציבור בארץ יהיה רגיש יותר ויבין את הסכנה הנשקפת לחיי הפליטים מדארפור וייתן להם מקלט זמני, עד חלוף הסכנה בארצם.

הדיון סביב זיכרון השואה במסגרת השיח ההומניטרי מעלה את התהייה האם מותר או אסור להשוות. האם זיכרון השואה הוא כה ייחודי שלא ניתן לדמותו לאירועים נוראיים אחרים שקרו וקורים בעולמנו כיום? הוויכוח אודות ייחודיות השואה הוא ויכוח בין אוניברסליות לפרטיקולריות. המצדדים בזיכרון השואה כזיכרון אוניברסלי גורסים כי הזיכרונות המשותפים של השואה מספקים את היסודות לזיכרון קוסמופוליטי חדש, כזה החוצה גבולות אתניים ולאומיים. לדידם, השואה הינה אירוע קיצוני, אך הם מותחים קו רציף בינה לבין תופעות אחרות של פשעים קולוניאליים, רציחות עם וטיהורים אתניים, על-ידי עמידה על מאפייניהם המשותפים הכוללים את הגדרת האחר והדרתו באופן אלים, תוך ייצור תודעה לאומית ואתנית מודרנית היונקת משורשים תרבותיים ודתיים עתיקים (באואר, 2008; לוי ושניידר, 2005; Rothberg, 2009). לעומתם, המצדדים בזיכרון השואה כזיכרון פרטיקולרי וייחודי מתנגדים להעמדתו של ציר זה ולהכללתה של השואה בתופעות או במסגרות שיח כלליות. לדידם, השואה אינה חלק מרצח עם ואי אפשר למנות אותה ברצף של רציחות עם אחרות, שבוצעו מטעמים טריטוריאליים, דתיים או אתניים (גוטמן, 2008).

ניתן לזהות את הממד האוניברסלי של זיכרון השואה על-ידי ההתייחסות לאירועים ספציפיים או לדימויים שונים אשר מזכירים את הסבל שעבר על היהודים. בשנת 2009 נלקחה

קבוצה של מבקשי מקלט לסיור מתוקשר ב"יד ושם". התמונות מהביקור תיעדו את הפליטים על רקע קרון הרכבת שהובא מאושוויץ ומול תמונות הקורבנות (יד ושם, 2009). צילומם של הפליטים על רקעים אלו ממצב את המוות אל מול החיים – המוות שכבר התחולל אל מול החיים שניתן להציל. דוגמה נוספת ניתן לראות בתצלום של קבוצת פליטים על סירת המעפילים במחלף הסירה בהרצליה. ספינת המעפילים הרעועה עומדת כזיכרון לימים בהם נמנעה כניסתם של פליטים יהודים לארץ ישראל על-ידי הבריטים, כסיפור ה"אקסודוס" והפניית העורף של העולם למצבם. התצלום של פליטי דארפור המיואשים על הספינה מבקש שוב לערוך את ההקבלה שבין חוויית העקירה היהודית לחווייתם הם. בהקשר זה, אומר הרב שרלו את הדברים הבאים:

אנו חווינו מה משמעות הידפקות על גבולות מדינה המסרבת לקלוט אותנו, ומשיבה אותנו אל מותנו. אנו לא רשאים - מוסרית ותורתית - להתעלם מחובה זו. בשעה שאנו עושים זאת אנו שומטים לא רק את עמדתנו המוסרית שלנו מתחת רגלינו, אלא גם את התביעה שיש לנו כלפי מדינות אחרות שנהגו בנו כך בעת השואה (שרלו, 2009).

לעומת זאת, ובשל מרכזיותו של זיכרון השואה בנרטיב הישראלי, נשמעים קולות רבים הטוענים כי זיכרון השואה הוא ייחודי ליהודים ואין להשוותו לזוועות אחרות המתחוללות בעולם. לדידם של המחזיקים בעמדה זו, השימוש באנלוגיות והשוואות הוא מניפולטיבי ועל כן מביזה ומזיל את השואה. דוגמה לכך ניתן למצוא במאמר דעה שנכתב לאתר מעריב NRG מה-1 ביוני 2012 על ידי אראל סג"ל:

שמעתם פעם על ניצולי שואה שאנסו משפחה של חסידי אומות עולם שהחביאה אותם בימי מצוקה? אתם מעקמים את האף על האנלוגיה? בצדק. זו טענה דמגוגית, מופרכת ופופוליסטית לעילא ולעילא, אלא שבאותה מידה, גם השוואה בין ההתפרעות האלימה בשכונת התקווה לליל הבדולח היא השוואה דמגוגית בזויה, המעידה על אומרה כי יותר משהוא יפה נפש הוא בור ועם הארץ (סג"ל, 2012).

בכתבה של שרון ליבנה על התיקונים לחוק למניעת הסתננות צוטט חבר הכנסת מיכאל בן-ארי ממפלגת האיחוד הלאומי אשר נשא נאום במליאה בו הדגיש כי השימוש בזיכרון השואה בהקשר של המסתננים הוא בזוי ומטעה. לדידו, מעבר לעובדה שמדובר בזילות השואה, באם אותם מהגרים היו באמת פליטים, היה עליהם לקבל את מעמדם במצרים, המדינה הראשונה אליה הגיעו (ליבנה, 2012).

ממד זה של השיח ההומניטרי מצביע על מרכזיות השואה בזיכרון הקולקטיבי בישראל. בנוסף, ממחיש ממד זה את הדו-כיווניות של זיכרון זה, כאשר מחד השואה נתפסת כאירוע שאין להשוותו לאירועים אחרים, אך במקביל, דווקא מתוך ההבנה של ייחודיות השואה בחברה הישראלית, נעשה שימוש אנלוגי בזיכרון השואה במטרה לעורר אמפתיה ולהתוות מכנה משותף בין החברה הישראלית למהגרים החדשים המבקשים הכרה במעמדם כפליטים.

שישה שיחים רבי-פנים במסגרת פולמוס אחד

במסגרת ניתוח הפולמוס שנוצר אודות מבקשי המקלט האפריקאים שהגיעו לישראל מתחילת שנות האלפיים זוהו שש סוגות שיח שונות, רבות-פנים ומורכבות – מלבד השיח המשפטי שאיננו נושא המחקר הנוכחי. ראשונה הוצגה הסוגה הדמוגרפית-מספרית המועלית הן על-ידי המתנגדים לנוכחותם של המהגרים האפריקאים, הרואים בהגירתם איום על צביונה היהודי של

מדינת ישראל, הן על-ידי המסנגרים עליהם, הטוענים לפוליטיזציה של מספרים, והמנסים להוכיח טענתם זו באמצעות מספרים אחרים. הסוגה הבריאותית-רפואית מכילה בתוכה את הפן האנלוגי המציג את מבקשי המקלט כמחלה הפושטת על המדינה. בנוסף, מוצג הפן הרפואי המכיל מחד את מרכיב האחריות הציבורית של הרופאים, הן כלפי הציבור הישראלי הן כלפי ציבור המהגרים האפריקאים. עם זאת, מרכיב זה מכיל גם את התפיסה האפידמיולוגית, המהותנית, המסתכלת על המחלה כמאפיין מרכזי עבור אוכלוסייה שלמה. הסוגה הביטחונית כוללת מספר פנים. הפן הראשון מתייחס לתפיסת המהגרים האפריקאים כמסתננים ממדינות אויב, תפיסה המשתקפת בחוק למניעת הסתננות. פן נוסף מתייחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני ולהשפעתו על השיח הביטחוני אודות האפריקאים. הסוגה של ביטחון הפנים מכילה את הפן העברייני התופס את האפריקאים כפושעים, מסכני הציבור, ואת הפן של ביטחונם האישי של אותם מהגרים וגילויי האלימות כלפיהם. הסוגה הכלכלית עוסקת מחד בתפיסת המהגרים האפריקאים כמהגרי עבודה הגוזלים מקומות עבודה מאזרחי ישראל, והעשויים להוביל לעלייה מסיבית בהיקף האבטלה בקרב הישראלים ולקריסת הכלכלה הישראלית. מאידך, היא עוסקת במדיניות ממשלת ישראל, המבצעת גירוש של מבקשי מקלט בטענה שהם מהגרי עבודה ולא פליטים, ובמקביל מייבאת מהגרי עבודה אחרים. סוגת השיח ההומניטרי עוסקת בפן של המוסר היהודי לצד הפן של זיכרון השואה.

התבוננות בסוגות שיח אלה חושפת את הלך הרוח בחברה הישראלית, הנע בין הציר האתנו-לאומי הרואה במבקשי המקלט האפריקאים מסתננים המסכנים את ביטחון ישראל, מאיימים על בריאות אזרחיה, ועלולים להטות את המאזן הדמוגרפי, ובכך לפגוע בצביונה היהודי של המדינה, ובין הציר האוניברסלי, הרואה בהם מבקשי מקלט הנסים על נפשם, ומנסה לחשוף את סיפור רדיפתם. אותו ציר אוניברסלי מושפע גם מתפיסות ומערכים מקומיים ומהזיכרון הקולקטיבי הרלוונטי. ציר גלובלי-לוקלי זה משעין את הלגיטימציה למאבקם של הפליטים האפריקאים להכרה, הן על המוסר היהודי, הן על הזיכרון ההיסטורי של השואה.

השיחים המגוונים שזוהו מכילים את הפן המשפטי התובע את זכותם של מבקשי המקלט להכרה כפליטים ומשתמש בזיכרון השואה על מנת ליצור הזדהות בין מצבם לבין מצבם של ניצולי השואה, שאף הם היו עקורים אשר נסו לנפשם. כמובן שהשיח אינו משפטי בלבד אלא גם היסטורי, שכן מטרתו לעורר אמפתיה בקרב אלה שחוו מצב של פליטות בעבר. אותה טענה אשר אמורה לעורר רגשות אמפתיה והזדהות, עשויה גם להתפרש אחרת ולעורר אנטגוניזם וכעס על עצם ההשוואה של אירועי השואה הייחודיים לזוועות המתחוללות בעולם. הפן המתאר את מבקש המקלט האפריקאי כמסתנן המהווה איום ביטחוני ו/או כלכלי על אזרחי ישראל, מבקש לטעון כי אותם מהגרים מנצלים את החוק הבין-לאומי במרמה והם אינם נרדפים כפי שהם טוענים. באותה נשימה, במקום ביסוס ייצוג המהגרים מאפריקה כמבקשי מקלט, מתבסס ייצוג מהותני של הסובייקט השחור, הפושע, השיכור, החולה, המוסלמי, המגיע ממדינת אויב, ובמילה אחת - האחר. סוגות השיח השונות שהוצגו לעיל, חושפות תהליכים רב-צדדיים של דה-לגיטימציה והתייחסות גזענית כלפי מבקשי המקלט האפריקאים.

רשימת מקורות

- אבינרי, ש', אורגד, ל' ורובינשטיין, א' (2009). *התמודדות עם הגירה גלובלית: מתווה למדיניות הגירה לישראל*. ירושלים: מרכז מציל"ה למחשבה ציונית, יהודית, ליברלית והומניסטית.
- אלטמן, י' ושלון, ט' (2012). בית המשפט קבע: גירוש אזרחי דרום סודן- חוקי. *וואלה חדשות*, 7.6.2012 <http://news.walla.co.il/?w=/9/2539582>
- אלי, י' (2012). חשד: דירת אריתראים בירושלים הוצתה. *מעריב NRG*, 12.7.2012 <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/385/713.html>
- אמנסטי אינטרנשיונל, האגודה לזכויות האזרח, א.ס.פ., מוקד סיוע לעובדים זרים, המרכז לקידום פליטים אפריקאים, המרכז לפלורליזם יהודי- התנועה ליהדות מתקדמת, קו לעובד ורופאים לזכויות אדם (2010). *הצעת החוק למניעת הסתננות- שקרים ומציאות*. [http://www.amnesty.org.il/Uploads/dbsAttachedFiles/Anti\(1\).pdf](http://www.amnesty.org.il/Uploads/dbsAttachedFiles/Anti(1).pdf)
- ארנדט, ח' (2010). *יסודות הטוטליטאריות*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- באואר, י' (2008). *הרהורים על השואה*. ירושלים: יד ושם.
- באואר, מ' וגסקל, ג' (2010). *מחקר איכותני - שיטות לניתוח טקסט תמונה וצליל*. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- בן דור, ע' ואדוט, ר' (2003). *מדינת ישראל- מקלט בטוח? בעיות בטיפול של מדינת ישראל בפליטים ומבקשי מקלט- דו"ח ונייר עמדה*. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, הפקולטה למשפטים.
- בנדר, א' (2012). ישי: לכלוא את המסתננים מאחורי סורג ובריח. *מעריב NRG*, 20.5.2012 <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/369/802.html>
- בר זהר, א', ליס, י' וחובל ר' (2012). שר הפנים ישי: נקנס ראשי ערים שיעסיקו מהגרים אפריקאים, הארץ, 24.5.2012 <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1716161>
- בר-טל, ד' (2007). *לחיות עם הסכסוך - ניתוח פסיכולוגי-חברתי של החברה היהודית בישראל*. ירושלים: כרמל.
- ברנובסקי, י' (2007). מסודן לקיבוץ: אתם ניצולי שואה, תבינו אותנו. *ynet*, 21.2.2007 <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3367681,00.html>
- ברנובסקי, י' (2010). חזון הפליטים הקודר של רה"מ: מה עם המציאות?. *ynet*, 22.1.2010 <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3837949,00.html>
- גאון, ב' (2009). פליטים מאפריקה: פעם הייתם כמונו- שכחתם. *מעריב NRG*, 28.4.2009 <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/883/698.html>
- גוטמן, י' (2008). *סוגיות בחקר השואה- ביקורת ותרומה*. ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- גריןברג, מ' וחי, י' (2007). פליטי סודאן רוצים להיאבק למען עצמם: הקימו ועד. *הארץ*, 19.8.2007 <http://www.haaretz.co.il/misc/1.1435362>
- דלה פרגולה, ס' (2012). הרהורים על הגירה בישראל: היבטים השוואתיים. *הגירה*, 1, 5-31.
- הרפז, י' (2010). סקירה תקשורתית - קמפיין משרד הפנים נגד העסקת מהגרי עבודה ללא רישיון. מוקד סיוע לעובדים זרים, 23/5/2010 <http://www.hotline.org.il/hebrew/news/2010/CampaignMediaReview.htm>
- ויילר-פולק, ד' (2012). רק 8 מתוך 990 מבקשי המקלט בישראלי הוכרו כפליטים ב-2011. *הארץ*, 25.3.2012 <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1671072>
- וורגפט, נ' (2009). תושבי ערד קוראים לגירוש הפליטים הסודנים. *הארץ*, 24.7.2009 <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1102416.html>
- וורגפט, נ' (2012). מסתננים? תלוי בצבע העור. *הארץ*, 30.7.2012

- <http://www.haaretz.co.il/opinions/1.1788493>
- זילברשטיין, ר' (2010). העיר אילת נגד המסתננים שעוברים כל גבול, אתר למען פליטי דרפור. 7.7.2010, <http://www.plitim.co.il/0890.html>
- זיתון, י' (2010). עצומת הרבנים: לא לתת דירות למסתננים. *ynet*, 8.7.2010, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3916918,00.html>
- טל, א' (2007). מסתננים ומבקשי מקלט מסודך בישראל. אתר הכנסת- מרכז המחקר והמידע, 19.6.2006, <http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m01790.pdf>
- טרדמן, מ' (2009). סוגיית הפליטים מדארפור ומאריטריאה – מבט ייחודי מכיסא המתשאל. בתוך: א' סופר (עורך), *פליטים או מהגרי עבודה ממדינות אפריקה*. חיפה: המכללה לביטחון לאומי וקתדרת חייקין לגאו-אסטרטגיה. http://web.hevra.haifa.ac.il/~ch-strategy/images/publications/pdf/darfur_refugees.pdf
- יגנה, י' (2009). תושבי ערד מרוצים- ביטול תקנת 'גדרה-חדרה'. *הארץ*, 30.7.2009, <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1104192.html>
- יגנה, י' (2012). ישי: מדינה שלא רוצה מסתננים לא תאפשר להם לעבוד. *הארץ*, 22.5.2012, <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1713736>
- יד ושם (2009). פליטים סודנים מרצח העם בחבל דארפור ביקרו ביד ושם. אתר יד ושם, 4.8.2009, http://www1.yadvashem.org/yv/he/about/events/2009/refugees_darfur.asp
- יעקובי, ח' (2010). "מדיניות של השגרה/גיאופוליטיקה של הגזעה: מבקשי מקלט אפריקאים בישראל", בתוך: ח' כץ וא' צפדיה (עורכים), *מדינה מפקירה מדינה משגיחה - מדיניות חברתית ישראלית בישראל 1985-2009* (עמ' 121-139). תל-אביב: רסלינג.
- ירושלמי, ש' (2012). אלי ישי בראיון מיוחד: זה או אנחנו או הם. *מעריב NRG*, 1.6.2012, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/373/346.html>
- כץ, י' (2010). איום דמוגרפי זוחל מגבול מצרים. *ynet*, 13.6.2010, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3904206,00.html>
- כתבי "הארץ", (2012). מפגינים תקפו זרים בדרום תל-אביב, *הארץ*, 23.5.2012, <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1715061>
- לוי, ד' ושניידר, נ' (2005). זיכרון ללא גבולות: השואה ועיצוב זיכרון קוסמופוליטי. בתוך: י' וייס וג' מרגלית (עורכים), *זיכרון ושכחה – גרמניה והשואה* (עמ' 398-418). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ליבנה, ש' (2012). מתקן כליאה של הפליטים יהיה הגדול בעולם. *מגפון- עיתון ישראלי עצמאי*, 10.1.2012, <http://megafon-news.co.il/asys/archives/8066>
- ליס, י' (2012). למרות הביקורת הקשה, הכנסת אישרה התיקון לחוק נגד מסתננים: פליטים ייכלאו ל-3 שנים בלי משפט, *הארץ*, 10.1.2012, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.1612845>
- מור, ז', גרוטו, א' ולבנטל, א' (2012). שחפת ואיידס במהגרים- הכצקתה?. *הרפואה*, 151(3), <http://www.scribd.com/doc>
- נתן, ג' (2010). נתונים על פשיעה של מסתננים ומבקשי מקלט וכנגד מסתננים ומבקשי מקלט. אתר הכנסת - מרכז המחקר והמידע, 11.10.2010, <http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02625.pdf>
- נתן, ג' (2011). התמודדות המדינה עם מסתננים ומבקשי מקלט הנכנסים לישראל מגבול מצרים והטיפול בהם. אתר הכנסת - מרכז המחקר והמידע, 25.1.2011, <http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02765.pdf>

- סג"ל, א' (2012). 60 אלף מסתננים הם איום קיומי פנימי. מעריב *NRG*, 1.6.2012. <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/373/364.html>
- סופר, א' (2009). פליטים או מהגרי עבודה ממדינות אפריקה. חיפה: המכללה לביטחון לאומי וקתדרת חייקין לגאו-אסטרטגיה. http://web.hevra.haifa.ac.il/~ch-strategy/images/publications/pdf/darfur_refugees.pdf
- עידן, ר' (2012). בנחישות וברגישות: הגרסה הדרום סודנית. *News 1*, 16.3.2012. <http://www.news1.co.il/Archive/003-D-69869-00.html>
- קאופמן, נ' (2012). דו"ח סיכום פעילות: תחום פליטים ומבקשי מקלט לשנת 2012. הוצאת קו לעובד. <http://www.kavlaoved.org.il/en/wp-content/uploads/2013/07/Refugee-and-Asylum-Seekers-Report-2012-HEB.pdf>
- קובוביץ, י' וליאור, א' (2012). בקבוקי תבערה הושלכו לעבר בתי פליטים בדרום תל-אביב: עליית מדרגה בהסתה. הארץ, 27.4.2012. <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1695003>
- קופל, א' (2008). הישרדות המודל הסודני. http://law.huji.ac.il/upload/gilayon10_sudan.pdf
- קלינגר, ע' (2009). הגירה מאפריקה לישראל והשפעותיה על הביטחון הלאומי. בתוך: א' סופר (עורך), פליטים או מהגרי עבודה ממדינות אפריקה (עמ' 17-47). חיפה: המכללה לביטחון לאומי וקתדרת חייקין לגאו-אסטרטגיה.
- קמפ, א' (2000). הגבול מפני יאנוס, תיאוריה וביקורת, 16, 13-43.
- קמפ, א' ורייכמן, ר' (2004). שחקנים מדינתיים ולא מדינתיים: ניתוח רב שכבתי של מדיניות הגירת עבודה בישראל. בתוך: ד' פילק, וא' רם (עורכים), שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי (עמ' 222-238). תל-אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון-ליר.
- קריצמן, ט' וקמפ א' (2008). כינונו של משטר פליטים בישראל: בין מדינה לחברה אזרחית. בתוך: מ' אייזנשטדט וג' מונדלק (עורכים), העצמה במשפט (עמ' 55-90). תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב והוצאת נבו.
- רוזר, נ' (2011). מסרי פחד בשיח הפוליטי בישראל: תכניות מדיניות בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני, 2003-2004. ירושלים: האוניברסיטה העברית, המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס. <http://www.dmag.co.il/pub/huji/rosler/Rosler.pdf>
- רוזנברג, ע' (2012). חשד: דירת מהגרים אפריקאים הוצתה בירושלים. הארץ, 4.6.2012. <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1722874>
- רון-אל, י' ושני, ג' (2012). הגזענות כסימפטום. אתר העוקץ, 4.7.2012. <http://www.haokets.org/2012/07/04/%D7%94%D7%92%D7%96%D7%A2%D7%A0>
- רזניק, ר' (2012). דו"ח פנימי בבית החולים איכילוב: זינוק במחלות מידבקות בקרב מסתננים מאפריקה. ישראל היום, 23.2.2012. http://www.israelhayom.co.il/site/newsletter_article.php?id=15235&newsletter=23.02.2012
- ריבלין, ח' (2010). אילת נגד פליטים. חדשות 2, 11.7.2010. <http://www.mako.co.il/news-channel2/Channel-2-Newscast/Article-ac752989e82c921004.htm>
- רייכמן, ר' (2009). הגירה לישראל: מיפוי מגמות ומחקרים אמפיריים 1990-2006. סוציולוגיה ישראלית, י(2), 339-379.
- רם, א' (2006). גלובליזציה. בתוך: א' רם ונ' ברקוביץ (עורכים), אי שוויון (עמ' 90-99). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

- רשות האוכלוסין וההגירה (2008). נתוני זרים בישראל. אתר רשות האוכלוסין וההגירה, ינואר 2008. <http://www.piba.gov.il/PublicationAndTender/ForeignWorkersStat/Documents/pdf.%20שנת%202011.pdf>
- שלו, ע' ושמעוני, מ' (2012). זרים הותקפו בתל-אביב בתום הפגנת מחאה נגדם. *Walla*, 24.5.2012. <http://news.walla.co.il/?w=/10/2535681>
- שרלוק, י' (2009). החוק נגד סיוע לפליטים מנוגד למוסר היהודי. *מערב NRG*, 14.7.2009. <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/916/186.html>
- Human Rights Watch (2009). Service for life: State repression and indefinite conscription in Eritrea. Human Rights Watch website, 16 April 2009. pp. 11-20. <http://www.hrw.org/en/reports/2009/04/16/service-life-0>
- Jacobson, D. (1996). *Rights across borders: Immigration and the decline of citizenship*. Baltimore: Jons Hopkins University Press.
- Jensen, K.B. (1991). When is meaning? Communication theory, pragmatism, and mass media reception. In: J.A. Anderson (Ed.), *Communication yearbook* (pp. 3-32). Newbury Park, CA: Sage.
- Jok J.M. (2007). Arabism, Islamism and the resource wars in Darfur. In: J.M. Jok (Ed.), *Sudan: Race, religion, and violence* (pp. 115-155). Oxford: One world.
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouchi, A., Pellegrino, A., & Taylor, J.E. (1998). *Worlds in motion: Understanding international migration at the end of the millennium*. New York: Oxford University Press.
- Newman, D. (2003). On borders and power: A theoretical framework. *Journal of Borderlands Studies*, 18(1), 13-25.
- Petrina, S. (2002). The politics of research in technology education: A critical content and discourse analysis of the journal of technology education. *Journal of Technology Education*, 10(3). <http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/JTE/v10n1/petrina.html>
- Rothberg, M. (2009). *Multidirectional memory: Remembering the Holocaust in the age of decolonialization*. Stanford University Press.
- Sassen, S. (1996). *Losing control? Sovereignty in age of globalization*. New York: Columbia University Press.
- Scholte, J.A. (1997). *The globalization of world politics*. Oxford: oxford University Press.
- Scruton, D.L. (1986). The anthropology of an emotion, *sociophobics: The anthropology of fear* (pp. 7-50). Boulder: Westview Press.
- Shirlow, P., & Pain, R. (2003). The geographies and politics of fear. *Capital and class*, 27(2), 15-26.
- Soysal, Y.N. (1994). *The limits of citizenship: Migrants and postnational membership in Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
- Van Dijk, T.A. (1995). Discourse semantics and ideology. *Discourse & Society*, 69(2), 243-259.
- Van Dijk, T.A. (2001). Critical discourse analysis. In: D. Schiffrin, D. Tannen & H. Hamilton (Eds.), *The handbook of discourse analysis* (pp. 352-369). Oxford: Blackwell Publishers.